

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน

ณ วัดกาญจนสิงหาศน์

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔

รายนามผู้บริจาคทรัพย์

ร่วมในการทอดกฐินพระราชทานกรมศิลปากร

ณ วัดกาญจนสิงหาสน์ จังหวัดธนบุรี

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔

๑. อธิบดีกรมศิลปากร	๒๐๐ บาท
๒. รองอธิบดีกรมศิลปากร	๑๐๐ บาท
๓. ข้าราชการสำนักงานเลขาธิการกรมศิลปากร	๒๘๕ บาท
๔. ข้าราชการกองการสังคีต	๑,๗๔๐ บาท
๕. ข้าราชการกองจดหมายเหตุแห่งชาติ	๑๔๕ บาท
๖. ข้าราชการกองโบราณคดี	๕๘๕ บาท
๗. ข้าราชการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์	๒๔๐ บาท
๘. ข้าราชการกองศิลปศึกษา	๗๖๐ บาท
๙. ข้าราชการกองสถาปัตยกรรม	๓๗๕ บาท
๑๐. ข้าราชการกองหัตถศิลป์	๕๔๕ บาท
๑๑. ข้าราชการกองหอสมุดแห่งชาติ	๓๒๐ บาท
๑๒. พนักงานมหาวิทยาลัยศิลปากร	๑๔๒ บาท
๑๓. คุณเลอศักดิ์ สมบัติศิริ บริษัทนายเลิศ จำกัด	๑๐๐ บาท

๑๔. บริษัทวิจิตรก่อสร้าง จำกัด	๕๐๐ บาท
๑๕. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวกร	๒๐๐ บาท
๑๖. บริษัทมลพิ้า จำกัด	๒๐๐ บาท
๑๗. บริษัทกมลสุโกศล จำกัด	๒๐๐ บาท
๑๘. ห้างหุ้นส่วนจำกัด สักมเซี่ยงไฮ้เฟอร์นิเจอร์	๑๐๐ บาท
๑๙. ห้างหุ้นส่วนจำกัด เซี่ยงไถ่	๑๐๐ บาท
๒๐. ห้างถักขมิ	๑๐๐ บาท
๒๑. บริษัทชูจักร จำกัด	๑๐๐ บาท
๒๒. บริษัทบางกอกเฮาส์เฟอร์นิเจอร์ ก.จ.ก.	๑๐๐ บาท
๒๓. บริษัทดงของเฟอร์นิเจอร์ จำกัด	๑๐๐ บาท
๒๔. บริษัทสี่พระยาวัตถุโบราณและเฟอร์นิเจอร์ จำกัด	๑๐๐ บาท
๒๕. โรงพิมพ์พระจันทร์	๑๐๐ บาท
๒๖. บริษัทวินนิ่งเทรดดิ้ง จำกัด	๑๐๐ บาท
๒๗. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยคุณเส็ง	๑๐๐ บาท
๒๘. ห้างหุ้นส่วนจำกัด บีเตอร์เฟอร์นิเจอร์	๔๐ บาท
๒๙. ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลเฟอร์นิเจอร์เซี่ยงไฮ้การช่าง	๒๐ บาท
๓๐. นายธาดา วานิชสมบัติ ห้างโบราณวัตถุไทย	๕๐๐ บาท
๓๑. นางนงกรกาญจน์ มางสเกา ร้านโมโนแกรม	๕๐๐ บาท
๓๒. นายสุขเซ่ง แซ่ซู่ ร้านไวยเซ็นแอนติค	๑๐๐ บาท
๓๓. นายอาธร ศิริกันตารักษ์ ร้านเป่งเส็ง	๖๐ บาท
๓๔. นายอาเฮ้า แซ่เอ็ง ห้างหุ้นส่วนจำกัด กรุงเก่าแอนติค	๕๐ บาท
๓๕. นายสมิทร อัสวลิจิตสม ห้างเบ้เต็กฮวด	๔๐ บาท
๓๖. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร จัดพิมพ์หนังสือ “มูลเหตุแห่งการ สร้างวัดในประเทศไทย” ข้าราชการร่วมการกุศล จำนวน ๑,๒๐๐ เล่ม	

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน

ณ วัดกาญจนสิงหาศน์

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน

ณ วัดกาญจนสิงหาสน์

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔

คำนำ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ กรมศิลปากรได้รับพระราชทาน
ผ้าพระกฐินให้นำไปถวาย ณ วัดกาญจนสิงหาศน์ ในคลอง
บางพรหม ตำบลคลองซกพระ อำเภอคลองขั่น จังหวัด
ธนบุรี ครึ่งหนึ่งแล้ว มาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ นี้ กรมศิลปากร
ได้รับพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดกาญจนสิงหาศน์
อีกครึ่งหนึ่ง นับเป็นโอกาสอันดีที่ได้บำเพ็ญกุศลกาลทาน
ณ บดินสถานแห่งเดียวกัน และในระยะเวลาใกล้ ๆ กัน
ยากที่จะหาหน่วยราชการอื่นมีโอกาสดังนี้ เมื่อรับกฐิน
พระราชทานในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์
“หนังสือประวัติวัดกาญจนสิงหาศน์” เป็นบรรณาการ
แก่ท่านผู้ร่วมกุศลในกฐินพระราชทานครั้งนั้น ครั้นมา
ในครั้ง นี้ กรมศิลปากรขอนำเอาหนังสือ “มูลเหตุ
แห่งการสร้างวัดในประเทศไทย” พระนิพนธ์ ของ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงราชานุภาพ
มาพิมพ์เป็นบรรณาการ

หนังสือเรื่อง “มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย
สยาม” นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรา
ราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ขึ้นเป็นปาฐกถาและทรงแสดง

ณ สถานศึกษารายสัปดาห์ เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ล่วงมาถึงบัดนี้เป็นเวลากว่า ๓๐ ปีแล้ว และเคยมีผู้นำไปจัดพิมพ์เผยแพร่แล้วหลายครั้ง แม้จะทรงนิพนธ์ขึ้นเป็นข้อความสั้น ๆ ให้เหมาะแก่การทรงแสดงเป็นปาฐกถาเพียงครั้งเดียวจบ แต่ท่านผู้อ่านก็ย่อมจะพิจารณาเห็นได้ว่า ปาฐกถาเรื่องนี้ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นด้วยพระปรีชาญาณกว้างขวาง และทรงอ้างหลักฐานไว้มากมาย โดยทรงยกหลักฐานและลำดับเหตุการณ์มาทรงบรรยายให้เห็นเป็นยุคเป็นสมัย ทั้งทรงใช้ถ้อยคำสั้นกระชับ ๆ รุ่งใจผู้ฟังและผู้อ่านให้ติดตามเรื่องได้ง่าย และที่สำคัญก็คือ แม้จะเป็นเวลาล่วงมากกว่า ๓๐ ปีแล้ว ปาฐกถาที่ทรงแสดงนั้นก็ยังเป็นเรื่องทันสมัย เป็นประโยชน์ทั้งในการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี และใช้เป็นแนวพิจารณาในการปรับปรุงวัฒนาธรรม แม้ในปัจจุบัน

กรมศิลปากรขอแนะนำเรื่อง “มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย” นี้ มาพิมพ์เผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยหวังว่าท่านผู้รับไป คงจะยินดีอ่านด้วยความสนใจ.

กรมศิลปากร

๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๔

สารบัญ

๑. ว่าด้วยเหตุที่ทรงแสดงปาฐกถา	หน้า	๗
๒. ว่าด้วยพระรัตนตรัยอันเป็นหลักพุทธศาสนา ,,		๘
๓. ว่าด้วยประวัติการสร้างพุทธเจดีย์และ อนุสาวรีย์เจดีย์	,,	๙
ว่าด้วยประวัติการสืบต่อพระธรรมวินัย	,,	๑๑
ว่าด้วยประวัติพระสงฆ์	,,	๑๔
ว่าด้วยสำนักสงฆ์ครั้งพุทธกาลและต่อมา	,,	๑๕
๔. ว่าด้วยพระพุทธรูปศาสนามาประติษฐาน ในประเทศไทย	,,	๑๖
ว่าด้วยลัทธิและวัตถุสถานของพวกมหายาน และหินยาน	,,	๑๗
๕. ว่าด้วยการสร้างวัดในสมัยศรีวิชัย	,,	๑๙
๖. ว่าด้วยการสร้างวัดในสมัยทวารวดี	,,	๒๒

๗. ว่าด้วยการสร้างวัดสมัยเมอริขลทิ

ลังกาวันค์

หน้า ๒๔

เทียบสังฆกรรมกับสมาคมในปัจจุบัน

,, ๒๕

ว่าด้วยลักษณะสร้างวัดในสมัยลพบุรี

สมัยเชียงแสน และสมัยสุโขทัย

,, ๒๖

๘. ว่าด้วยลักษณะสร้างวัดในสมัยศรีอยุธยา

,, ๒๘

๙. ว่าด้วยลักษณะสร้างวัดในสมัย

กรุงรัตนโกสินทร์

,, ๓๑

๑๐. ว่าด้วยลักษณะสร้างวัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ซึ่งเริ่มด้วยสร้างสำนักสงฆ์ก่อน

,, ๓๒

๑๑. ว่าด้วยเหตุอันเป็นมูลชื่อของวัด

,, ๓๓

๑๒. ว่าด้วยการบำรุงรักษาวัด

,, ๓๔

๑๓. ว่าด้วยคตินิยมการสร้างวัดในปัจจุบัน

,, ๓๕

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงแสดงเป็นปาฐกถา ที่สามัคยาจารย์

เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๑

๑. เมื่อข้าพเจ้ามาแสดงปาฐกถาในสามัคยาจารย์
สถานคราวก่อน ได้แสดงลักษณะการปกครองประเทศ
สยามแต่โบราณ ปาฐกถานั้นข้างตอนท้ายกล่าวถึง
ประเพณีการปกครองคณะสงฆ์ ข้าพเจ้าได้คิดใคร่จะ
แสดงถึงเรื่องสร้างวัดด้วย แต่ในเวลานั้นยังไม่สะดวกใจ
ด้วยมีข้อสงสัยในมูลเหตุแห่งการสร้างวัดอยู่บางข้อ
คิดค้นหาอธิบายยังไม่ได้ จึงต้องระงับไว้ ครั้นถึงฤดูแล้ง
เมื่อตอนปลายปีที่ล่วงมา ข้าพเจ้าได้มีโอกาสขึ้นไป
ถึงเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย อีกครั้งหนึ่ง นับเป็น
ครั้งที่ ๓ ไปคราวนี้ประจวบเวลาเขาถ้ำที่โบราณสถาน
ต่าง ๆ ไว้อย่างเกลี้ยงเกลาตั้งแต่เตรียมรับเสด็จ ฯ อาจ
ตรวจตราพิจารณาได้ฉับตกว่าเมื่อไปแต่หนหลัง เป็น

เหตุให้เข้าใจว่าได้รับความรู้ซึ่งยังสงสัยอยู่แต่ก่อน พอจะ
 ประกอบอธิบายมูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม
 ได้ตลอดเรื่อง คิดว่าจะแต่งหนังสือแสดงเรื่องนั้นเสนอต่อ
 เพื่อนนักเรียนโบราณคดี ก็พอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ*
 เสด็จมาชวนข้าพเจ้าให้แสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์ใน
 ปณิธิ เห็นเป็นโอกาสอันสมควร จึงได้นำเรื่องสร้างวัด
 ในประเทศสยามมาแสดงเป็นปาฐกถาให้ท่านทั้งหลายฟัง
 ในวันนี้

๒. ตามตำนานของพระพุทธศาสนา ว่าในสมัย
 พุทธกาล เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเสวย
 ประภาส พระพุทธศาสนาแล้วทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ใน
 มัชฌิมประเทศอยู่นั้น ผู้ที่ถือพระพุทธศาสนานับถือวัตถุ
 ทั้ง ๓ ว่าเป็นหลักของพระศาสนา คือ “พระพุทธเจ้า” ๑
 “พระธรรม” ๑ “พระสงฆ์” ๑ เพราะวัตถุทั้ง ๓
 นี้ประกอบกัน ถ้าขาดแต่อย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่มีพระพุท
 ธิศาสนาได้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมนำมา
 สั่งสอนแก่คนทั้งหลาย ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้า ก็ไม่มีใครพบ

* พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

พระธรรม หรือแม้ในปัจจุบัน ถ้าหากันล้มพระพุทเจ้า
 เสีย พระธรรมก็จะตกต่ำไม่เป็นศาสนา ถ้าหากไม่มี
 พระธรรม พระพุทเจ้าก็ไม่มีขึ้นได้ หรือแม้ในปัจจุบัน
 ถ้าหากันเลิกนับถือพระธรรมเสีย พุทธเจดีย์ทั้งหลายก็จะ
 กลายเป็นศาลเจ้า พระสงฆ์ก็จะผิดกับบุคคลสามัญเพียง
 หนึ่งห่มผ้าเหลืองหาเป็นศาสนาไม่ ถ้าขาดพระสงฆ์
 พระพุทเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็จะได้ประโยชน์แต่พระองค์
 ไม่สามารถจะประกาศตั้งศาสนาให้เป็นประโยชน์แก่
 เวไนยสัตว์ทั้งหลาย หรือถ้าอย่างทุกวันนี้ ถ้าไม่มี
 พระสงฆ์รักษาพระศาสนาสืบมาแล้ว ชาวเราก็จะหา
 รู้จักพระพุทศาสนาไม่ วัดทุก ๓ อาศัณกันถึงกล่าวมา
 จึงเรียกรวมกันว่า “พระไตรสรณคมน์” แปลว่า วัด
 ทศวรรระลึกถึง ๓ อย่าง หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
 “พระรัตนตรัย” แปลว่า ดวงแก้วทั้ง ๓ เพราะเนื่อง
 เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังอธิบายมา

๓. ก็แต่วัดทุก ๓ นั้นมีสภาพผิดกัน พระพุทเจ้า
 เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่มีบุคคลผู้จะเป็น
 แทนได้ พระธรรมนั้นเล่า ถ้าไม่มีผู้ศึกษาทรงจำไว้ได้

ก็เป็นอันตรายกันไป ส่วนพระสงฆ์นั้นก็คงอยู่มาได้
 ด้วยมีผู้บวชสืบสมณวงศ์ต่อมา เพราะสภาพต่างกัน
 อย่างว่ามานี้ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน
 จึงเกิดมีเจตียวัตถุในพระพุทธศาสนาสำหรับสักการบูชา
 แทนองค์พระพุทธเจ้าขึ้นก่อน พุทธเจดีย์มีหลายอย่าง
 จะกล่าวแต่ที่เป็นตัวมูลเหตุแห่งการสร้างวัด คือ ตาม
 ประเพณีอันมีมาในอินเดียตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ถ้าผู้ทรง
 คุณธรรมในศาสนาถึงมรณภาพลง เมื่อเผาศพแล้ว
 ย่อมเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูป (ที่เรามักเรียกกันว่า
 พระเจดีย์) สร้างขึ้นตามกำลังของเจ้าภาพ มีตั้งแต่
 เพียงเป็นกองดินขึ้นไปจนถึงสร้างเป็นปึกแผ่นแน่นหนา
 โดยประณีตบรรจง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าพระนิพพาน
 ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว ภิกษุศรัยและมหา
 พราหมณ์อันเป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ ซึ่งนับถือพระพุทธเจ้า
 ขอแบ่งพระบรมธาตุไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ให้มหาชน
 ในเมืองของตนสักการบูชา ๘ แห่งด้วยกัน ครั้นต่อมา
 เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศกได้เป็นพระเจ้าราชาธิราช ทรง
 เลื่อมใสทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองแพร่หลาย

ในอินเดียตลอดจนถึงนานาประเทศ พระเจ้าอโศก
 มหาราชให้รวบรวมพระบรมธาตุมาจากที่ ซึ่งบรรจุไว้แต่
 เดิม เอมามาแบ่งเป็นส่วนละน้อย ๆ แจกประทานไป
 ให้สร้างพระสถูปบรรจุไว้เป็นที่สักการบูชาตามบรรดา
 บ้านเมืองและประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ในตำนาน
 กล่าวว่าถึง ๘๔,๐๐๐ แห่ง ซึ่งควรสันนิษฐานแต่ว่า
 มากจนนับไม่ถ้วนว่าก็แห่ง และพึงสันนิษฐานต่อไป
 ว่าเมื่อเกิดมีพระเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของพระ
 พุทธเจ้าสร้างขึ้น ณ ที่แห่งใด ที่แห่งนั้นพวกพุทธศาสนิก
 ชนก็ย่อมพากันไปสักการบูชา และช่วยกันพิทักษ์รักษา
 อยู่เนืองนิจ ทั้งมีผู้เลื่อมใสศรัทธาก่อสร้างเครื่องอุปการณ
 ต่าง ๆ เพิ่มพูนขึ้นตามกำลังของประชุมชน ณ ที่แห่งนั้น ๆ
 จึงเริ่มเกิดวัดขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้ เช่น
 พระปฐมเจดีย์เป็นต้น ก็เกิดมีขึ้นโดยปริยายอย่าง
 แสดงมา

ส่วนประวัติของพระธรรมนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ
 ดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์พุทธสาวกที่เป็นผู้ใหญ่
 ชวนกันประชุมทำการ “สังคายนา” รวบรวมรอยกร่อง

พระวินัยและพระธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติ
 ตรัสสอน ท่องบ่นทรงจำไว้ แล้วสั่งสอนสาธุศิษย์ให้
 ทรงจำต่อกันมา ก็แต่การรักษาศรีธรรมนั้น เพราะ
 ชื่นเต็มใช้วิธีท่องจำมิได้จดลงเป็นตัวอักษร ท่านผู้เป็น
 พุทธสาวกที่ได้เคยฟังพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนย่อมเข้าใจ
 พระบรมพุทธานุญาตอยู่ การท่องจำและสวดสาธยาย
 พระธรรมวินัย เป็นแต่เหมือนอย่างจำหัวข้อไว้มิให้ลืม
 ครั้นจำเนียรกาลนานมา เมื่อท่านผู้เคยเป็นพุทธสาวก
 หมดตัวไป พระสงฆ์ชั้นสาธุศิษย์ได้เป็นคณาจารย์
 สั่งสอนสืบต่อกันหลายชั่วบุรุษมา ความเข้าใจอธิบาย
 พระธรรมวินัยก็เกิดแตกต่างกัน ได้ประชุมสงฆ์ทำ
 สังคายนาอีกครั้งหนึ่ง ความเห็นก็ไม่ปรองดองกันได้
 พระสงฆ์ในอินเดียจึงเกิดถกคดีต่างกันเป็น ๒ พวก คดี
 ของจำพวกหนึ่งได้นามว่า “ เกรวาท ” คือถกเถียงแต่ที่
 เชื่อว่าพระเถระผู้เป็นพุทธสาวกได้ทำสังคายนาเมื่อ
 ครั้งแรกไม่ยอมถกอธิบายของคณาจารย์ในชั้นหลัง คดี
 ของอีกจำพวกหนึ่งได้นามว่า “ อารยิวาท ” คือถก
 ถกเถียงเพิ่มเติมและอธิบายของอาจารย์ ด้วยพระสงฆ์จำพวก

หลังมีหลายคณะจำนวนมากว่าพวกก่อน จึงได้นำมา
 “มหาสังฆิกะ” อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระเจ้าอโศก มหาราช
 ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนานี้ ทรงเลื่อมใส
 พระสงฆ์ที่ถือลัทธิเถรวาท มีพระราชประสงค์จะกำจัด
 พวกถือลัทธิอาจรียวาทเสีย แต่กำจัดไม่ได้หมด ด้วยมี
 มากนัก พระเจ้าอโศกจึงให้ประชุมสงฆ์ทำสังคายนา
 พระธรรมวินัยตามลัทธิเถรวาทอีกครั้ง ๑ นับเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งพระสงฆ์ต้องบ่นทรงจำไว้ในภาษาบาลี ครั้น
 เมื่อล่วงรัชสมัยของพระเจ้าอโศก มหาราชมาประมาณ
 ๖๐๐ ปี มีพระเจ้าแผ่นดินครองคันธารราชูข้างฝ่ายเหนือ
 แห่งประเทศอินเดีย ทรงพระนามว่าพระเจ้ากนิษกะ ได้
 เป็นพระเจ้าราชวชิราช และอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธ-
 ศาสนาล้ายกับพระเจ้าอโศก มหาราช แต่ไปทรงเลื่อมใส
 พระสงฆ์ซึ่งถือลัทธิอาจรียวาท ให้ชุมนุมสงฆ์ทำสังคา-
 ยนาพระธรรมวินัยอีกครั้ง ๑ แล้วให้แปลงพระธรรม
 วินัยจากภาษาบาลีเป็นภาษาสันสกฤตด้วย การถือ
 พระพุทธศาสนาในอินเดียจึงแยกกันเป็น ๒ ลัทธิได้คหาค
 แต่นั้นมา ลัทธิซึ่งเกิดขึ้นทางฝ่ายเหนือได้นำมา

“มหายาน” ถัดตามคตฺติอาจริยวาท และรักษาพระ
 ธรรมวินัยไว้เป็นภาษาสันสกฤต ลัทธิเดิมซึ่งเกิดขึ้น
 ข้างฝ่ายใต้ได้นามว่า “สาวกยาน” หรือ “หินยาน”
 ถัดลัทธิอย่างครึ่งพระเจ้าอโศก และยังคงรักษาพระธรรม
 วินัยมาในภาษาบาลี ครั้นต่อมาพระสงฆ์ทั้ง ๒ จำพวก
 ต่างเขียนพระธรรมวินัยลงเป็นตัวอักษรจัดเป็น ๓ ปีก
 คือ พระวินัย พระสูตร และพระปรมัตถ์ เรียกรวมนกันว่า
 “พระไตรปิฎก” มีทั้งเป็นภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี
 สืบมา

ประวัติส่วนพระสงฆ์นั้น เมื่อครั้งพุทธกาล บรรดา
 ผู้ทบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ล้วนจำนงจะบวชอยู่จนตลอด
 ชีวิตทั้งนั้น ที่ประสงค์จะออกบวชแต่ชั่วคราวหาไม่ การ
 ที่สึกหาลาพรตในชั้นพุทธกาล ล้วนแต่ด้วยเกิดเหตุให้
 จำเป็น นาน ๆ จึงมีสักครั้งหนึ่ง วัตถุประสงค์ของพระสงฆ์
 ในครั้งพุทธกาลนั้นก่อนวัดตามพุทธประเพณี คือไม่อยู่
 ประจำ ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใด ในฤดูแล้งเวลาเดินทางได้
 สะดวก ก็ชวนกันแยกย้ายไปเที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนา
 ตามบ้านเมืองน้อยใหญ่ หรือมิฉะนั้นก็หลักไปเที่ยว

หาที่สังกัด ข้าพเจ้ายึดสนาญาณชำระจิตของตนให้ผ่องใส
 พ้นกิเลส ต่อถึงฤกษ์ฝนจะเกินทางไม้ไผ่สะดวก จึงรวมกัน
 เข้าวัดสาทรศุภคฤหาสน์ในบ้านในเมืองจนกว่าจะถึงฤกษ์แล้ง
 ก็เที่ยวไปใหม่ อาศัยประเพณีเช่นว่ามา จึงมีผู้ศรัทธา
 ถวายที่ “อาราม” (แปลว่า สวน) เช่นที่เรียกว่า
 “เชตวนาราม” และ “บพพาราม” เป็นต้น ให้เป็น
 ที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสงฆ์พุทธสาวก
 สำหรับจะไต่ถ้อยยังอยู่ในบ้านเมืองเมื่อฤกษ์ฝน หาเป็นที่
 อยู่ประจำของพระสงฆ์เหมือนอย่างวัดในประเทศของเรา
 ทุกวันนี้ไม่ อันวัดเป็นที่พระสงฆ์อยู่ประจำ เกิดมีขึ้น
 ในอินเดียต่อขึ้นหลัง ว่าตามโบราณวัตถุที่ตรวจพบ มัก
 สร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นในบริเวณมหาพุทธเจดีย์สถาน ดังเช่น
 ที่ในบริเวณพระธรรมิกเจดีย์ ณ ตำบลมฤคทายวัน แขวง
 เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐม
 เทศนานั้นเป็นต้น หรือมีพระเจดีย์เป็นที่สำหรับบำเพ็ญ
 สมณธรรมไว้ในถ้ำ เช่นที่ถ้ำแอลลอรา ในแขวงไฮคา-
 ระบัต เป็นต้น ในที่ซึ่งกล่าวมา มีรอยรากกุฏิและห้องที่
 สำนักสงฆ์ปรากฏอยู่เป็นอันมาก ในประเทศสยามก็มี

คล้ายกัน เช่นที่ลานพระปฐมเจดีย์ ข้าพเจ้าได้ลองให้
 ชุคนินดินคูแห่งหนึ่งที่มีถนนขวาพระ ก็พบรากห้อง
 กุฏิพระสงฆ์แต่โบราณ ถ้าสำหรับบำเพ็ญสมณธรรมก็มี
 ในประเทศนี้ เช่นที่อำเภอจังหวัดราชบุรี และอำเภอหา
 สวรรค์ ถ้าเขาอกทะลุ ในจังหวัดพัทลุง เป็นต้น ในอินเดีย
 มีที่พระสงฆ์อยู่รวมกันแต่โบราณอีกอย่างหนึ่ง (เห็น
 จะเกิดขึ้นเมื่อชนเขียนพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษรแล้ว)
 เป็นทำนองมหาวิทยาลัยสำหรับเรียนพระในพระพท
 ศาสนา เช่นที่เรียกว่า สำนักนาลันทะ อยู่ในแขวงเมือง
 ปาตลลิบุตร เป็นต้น ถึงกระนั้นก็สันนิษฐานว่าเป็นแต่ที่
 พระสงฆ์อาศัยสำนักอยู่ชั่วคราวทุกแห่ง ที่จะอยู่ประจำ
 ในที่แห่งนั้นตั้งแต่ชั่ว หรือว่ามาจากที่อื่นแล้วเลยอยู่
 ประจำในที่แห่งนั้นจนตลอดอายุ หากมีไม่ พระสงฆ์ยัง
 คงถือวัตรปฏิบัติอย่างในครั้งพุทธกาล คือเที่ยวจาริก
 ไปเพื่อสอนพระพุทธศาสนา หรือแสวงหาโมกขธรรม
 ไม่อยู่ประจำที่ต่อมาอีกช้านาน

๔. การที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานยังประเทศ
 สยามนี้ มีหลักฐานปรากฏว่ามาหลายคราว ชันเดิม

ประมาณว่าเมื่อก่อนพุทธศักราช ๕๐๐ พวกชาวมีชัย
 ประเทศ (คืออินเดียตอนกลาง) ได้เชิญพระพุทธศาสนา
 ลัทธิหินยาน อย่างครั้งสมัยพระเจ้าอโศก มหาราช
 มาเป็นประถม ความชอบรู้ได้ด้วยภาษาที่จารึกพระธรรม
 เช่นปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ ใช้ภาษาบาลี และเจดีย์
 วัดๆ เช่นพระพุทธรูปและพระธรรมจักร ก็เป็นแบบอย่าง
 ในมคธราช อันเป็นที่ตั้งลัทธินั้น ต่อมาเมื่อเกิดลัทธิ
 มหายานขึ้นในคันธารราชเมื่อครั้งพระเจ้ากนิษกะ แล้ว
 เจริญแพร่หลายในอินเดียเมื่อราว พ.ศ. ๕๔๒ ก็มีพวก
 ชาวอินเดียเชิญพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิมหายานมาสั่ง
 สอนทางประเทศเหล่านั้น มีหลักฐานปรากฏว่าลัทธิมหา
 ยานเข้ามาสู่ประเทศสยาม ๒ ทาง คือมาจากกรุงกัมพูชา
 ทาง ๑ มาจากกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตราแผ่มาเมือง
 นครศรีธรรมราชทาง ๑ ข้อที่กล่าวนี้ มีจารึกพระธรรม
 เป็นภาษาสันสกฤตและรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งเกิดขึ้นใน
 ลัทธิมหายาน ปรากฏอยู่เป็นหลักฐาน ชาวประเทศ
 สยามดูเหมือนจะนับถือทั้ง ๒ ลัทธิด้วยกัน หรือนับถือลัทธิ
 มหายานเป็นสำคัญยิ่งกว่าลัทธิหินยานซึ่งมาก่อนอยู่ช้ำ

นานหลายร้อยปี ขอนี้มีหลักฐานที่พุทธเจดีย์ต่าง ๆ ซึ่ง
 สร้างในประเทศนั้นเมื่อสมัยที่กล่าวมา สร้างตามคติ
 มหายานแทบทั้งนั้น พระธรรมก็ใช้อัตถ์ภาษาสันสกฤต
 จนแพร่หลาย ครั้นถึงสมัยเมื่อพระพุทธศาสนาที่ในอินเดีย
 เสื่อมทรามลงด้วยแผ่นดินตกอยู่ในอำนาจพวกถือศาสนา
 อื่น นานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาก็เริ่มขาดการ
 คมนาคมในกิจศาสนากับประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นครูเดิม
 ใช้แต่เท่านั้น เหล่าประเทศทางตะวันออกอันตั้งอยู่ริมชาย
 ทะเล ตั้งแต่แหลมมลายูข้างตอนใต้ไปจนเกาะสุมาตรา
 เกาะชวาตลอดจนเมืองจาม ซึ่งเคยถือพระพุทธศาสนา
 มาแต่ก่อน ก็ถูกพวกแขกอาหรับมายังค้ำชวณให้ไป
 เข้ารีตถือศาสนาอิสลามเสียโดยมาก ประเทศที่ถือ
 พระพุทธศาสนาในแคว้นจึงยังเหลืออยู่แต่ประเทศลังกา
 พม่า มอญ ถือลัทธิอย่างหินยาน ส่วนประเทศสยามกับ
 ประเทศกัมพูชาถือลัทธิอย่างมหายาน ต่างพวกต่างถือ
 มาตามลำพังตน มาจนราว พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าปรัก-
 กรมพาทูมหาราชได้ครองประเทศลังกา ทรงทำนุบำรุง
 พระพุทธศาสนา ให้ประชุมพระสงฆ์ทำสังคายนาพระ-

ธรรมวินัยในภาษาบาลีตามลัทธิหินยาน แล้วจัดการ
ปกครองสงฆ์มณฑลให้ศึกษาพระธรรมวินัยเพื่องฟูขึ้น
เกียรติคุณอันเนื่องลือมาถึงประเทศทางนี้ มีพระภิกษุ
สงฆ์ทั้งเขมร ไทย มอญ พม่า พากันไปศึกษาพระศาสนา
ในลังกาทวีป แล้วบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์ นำลัทธิหินยาน
อย่างลังกามาประดิษฐานยังประเทศเดิมของตน เมื่อราว
พ.ศ. ๑๘๐๐ แต่นั้นมา ประเทศสยามและกัมพูชา
ก็นับถือพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิหินยานลังกาวงศ์ กลับ
ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นหลักพระธรรมวินัยสืบมาจน
ทุกวันนี้

๕. ได้กล่าวถึงตำนานการที่พระพุทธศาสนามา
ประดิษฐานในประเทศสยามแล้ว ที่นี้จะกล่าวถึงเรื่อง
สร้างวัดในประเทศสยามต่อไป มีความสำคัญข้อ ๑
ซึ่งผู้แต่งหนังสือแต่โบราณมิใคร่จะเอาใจใส่ คือข้อที่
มนุษย์พูดภาษากัน หนังสือที่แต่งแต่โบราณมักจะ
สมมติว่า มนุษย์ แม้จะต่างชาติต่างเมืองกันก็พูดเข้าใจ
กันได้ จะยกพอเป็นตัวอย่าง ดังเช่นเรื่องตำนานว่า
ด้วยการที่พระพุทธศาสนา มาประดิษฐานในประเทศนี้

ดังปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องศาสนวงศ์ กล่าวว่าเมื่อครั้ง
 พระเจ้าอโศก มหาราชให้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาตาม
 นานาประเทศนั้น ทรงอาราธนาให้พระเถระ ๒ องค์
 ชื่อว่าพระโสณะองค์ ๑ พระอุตตระองค์ ๑ มาสอนพระ
 ศาสนาทางประเทศเหล่านั้น พระเถระ ๒ องค์นั้น เมื่อมา
 ถึง มาแสดงพรหมชาลสูตรแก่ชาวประเทศนั้น ก็พากัน
 เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ชื่อนี้เมื่อมาคิดดูว่า พระ
 เถระทั้ง ๒ ท่านเป็นชาวอินเดีย (อุปมาเหมือนอย่างแขก
 แรกเข้ามา ยังพูดภาษาไทยไม่ได้) จะมาแสดงเทศนา
 แก่ชาวประเทศนี้ด้วยภาษาอันใด คิดดูท่านก็จะเห็น
 ใต้ ว่าเรื่องเช่นกล่าวในหนังสือศาสนวงศ์ไม่เป็นแก่นสาร
 ก็แต่หลักฐานมีอยู่อีกฝ่าย ๑ ด้วยโบราณวัตถุมีอยู่เป็น
 หลักฐาน ว่าชาวอินเดียได้มาสอนพระพุทธศาสนาใน
 ประเทศนี้แต่ในกาลใกล้ต่อสมัยพระเจ้าอโศก มหาราช
 เช่นปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ดังกล่าวแล้ว จึงนำ
 สันนิษฐาน ว่าเมื่อก่อนรัชสมัยของพระเจ้าอโศกนั้นจะมี
 พวกชาวอินเดียมาตั้งภูมิลำเนา หรือประกอบการค้าขาย
 อยู่ในประเทศสยามนี้มากอยู่แล้ว ทุกที่ที่มาสอนพระพุทธ

ศาสนา คงมาสอนพวกชาวอินเดียนก่อน ด้วยพูดเข้าใจ
ภาษาถิ่น พวกชาวอินเดียนเหล่านั้นรู้ภาษาสยาม เมื่อ
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วจึงสอนหรือเป็นล่ามในการ
สอนพระพุทธศาสนาแก่พวกชาวสยามในสมัยนั้นต่อมา
ครั้นมีพุทธศาสนิกชนขึ้นเป็นอันมากแล้ว จึงไปขอพระ
บรมธาตุและคณะสงฆ์มาจากอินเดียน แล้วสร้างพระเจดีย์
ที่บรรจุพระบรมธาตุ และผู้ที่ศรัทธาจะบวชก็ขอบรรพชา
อุปสมบทต่อพระสงฆ์ซึ่งมาจากอินเดียน จึงเกิดมีวัดและมี
สงฆ์ขึ้นในประเทศสยามด้วยประการฉะนี้ ชันเดิม
พระพุทธศาสนาคงจะรุ่งเรืองแต่ที่ในบ้านเมืองก่อน แล้ว
จึงแผ่ออกไปถึงที่อื่นโดยลำดับ ด้วยเหตุนี้ วัดในชน
บทคำบวรพืชร้างยังปรากฏอยู่ จึงมักอยู่ในท้องที่อันเป็น
เมืองเก่า และในเมืองอันเคยเป็นราชธานี โดยเฉพาะ
ห่างออกไปหาใครจะมีไม่ จะยกเป็นอุทานหนึ่ง ดังเช่นที่
เมืองนครปฐม นอกจากพระปฐมเจดีย์ ยังปรากฏวัดซึ่ง
มีพระเจดีย์ใหญ่ ๆ สร้างไว้อีกหลายแห่ง ว่าแต่ที่พอจะ
เห็นได้ง่าย ๆ ในเวลานี้ เช่น วัดพระงาม และวัดพระ
ประโทนเป็นต้น ข้าพเจ้าได้เคยคิดสงสัยว่า พระปฐมเจดีย์

ก็มีเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว เหตุใดจึง
 มีผู้สร้างพระเจดีย์องค์อื่น ๆ ต่อออกไปในที่ใกล้ ๆ กันแต่
 เพียงนั้น เมื่อใดที่ตรวจดูตามเมืองอันประกอบกับอ่านเรื่อง
 คำนานพระพุทธานุศาสน์ในอินเดีย จึงคิดเห็นว่า มูลเหตุ
 ที่สร้างวัดเห็นจะมีเป็น ๒ อย่างต่างกันตั้งแต่กติกามารวั
 มา คือ อย่าง ๑ สร้างเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ
 ถูว่าเป็นหลักพระพุทธานุศาสน์ในที่แห่งนั้น อีกอย่าง ๑ นั้น
 คือในเวลาท่านผู้ทรงคุณธรรมในพระศาสนา เช่นชน
 คุรุบาอาจารย์ที่นับถือกันว่าเป็นบรมพิเศษถึงมรรณภาพลง
 เพลศพแล้ว ผู้นับถือก็ช่วยกันก่อสถูปบรรจุอัฐิธาตุตาม
 ประเพณีในอินเดีย แต่อุทิศให้เป็นเรือนพระพุทธานุศาสน์
 ด้วย จึงได้เกิดมีวัดอื่น ๆ อยู่ในที่ใกล้ ๆ กัน วัด ๒ อย่าง
 ดังกล่าวมา เป็นต้นของเจตนาในการสร้างวัดขึ้นหลังสืบ
 มา จะสมมติเรียกโดยย่อต่อไป ในอธิบายว่า วัดพุทธเจดีย์
 อย่าง ๑ วัดอุบลารีย์อย่าง ๑

๖. วัดในสมัยทวารวดี คือเมื่อเมืองนครปฐมเป็น
 ราชธานีของประเทศสยามนั้น ดูเหมือนจะมีแต่พระ
 สถูปเจดีย์เป็นสิ่งสำคัญ บางทีจะมีวิหารสำหรับเป็นที่

ประชุมสงฆ์และสัปรุขด้วยอีกอย่าง ๑ แต่โบสถ์หา
ปรากฏว่ามีไม่ เพราะพระสงฆ์ยังมีน้อย การทำ
สังฆกรรมไม่ขัดข้องด้วยเขตสีมา กุฏิพระก็ดูเหมือน
จะมีแต่ที่วัดพระพุทฺธเจดีย์ แต่พระสงฆ์ก็มีได้อยู่ประจำ
วัด ยังถือประเพณีอย่างพุทธสาวก เทียบสอนพระ
ศาสนาไปในที่ต่าง ๆ เป็นกิจวัตร ไม่อยู่ประจำ ณ ที่แห่งใด
ชอบยังมีเคาเงอนสืบมาจนทุกวันนี้ ในโบพระราชทาน
ที่ผูกพัทธสีมาวัด ยังมีคำว่าให้เป็นที่ทำสังฆกรรมของ
พระสงฆ์ “อันมาแต่จาตุรทิศ” ดังนี้ ถึงสมัยเมื่อชาว
ประเทศนั้นถือลัทธิมหายาน พิเคราะห์ให้ดูเจดีย์สถานที่สร้าง
ทางฝ่ายตะวันออก เนื่องมาจากตอนกลางประเทศสยาม
เช่นโบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ ณ เมืองพิมาย และเมือง
ลพบุรี เป็นต้น ได้แยกอย่างมาจากประเทศกัมพูชา พึง
เห็นได้ เช่นทำพระปรารักษ์แทนทำพระสถูปเจดีย์ และ
มักมีพระระเบียงล้อมรอบ โบราณวัตถุที่สร้างทางข้างใต้
เช่นที่เมืองไชยาเก่า มักทำเป็นรูปมณฑป ทำรูปพระ
สถูปเจดีย์เป็น ยอดเช่นเดียวกับพวกมหายานสร้างทาง
เกาะชวา สันนิษฐานว่ามาถึงสมัยชนน พระบรมธาตุ

จะหายากกว่าแต่ก่อน ประกอบด้วยเกิดมีพระพุทธรูป
และรูปพระโพธิสัตว์สำหรับบูชากันแพร่หลาย จึงเปลี่ยน
ความนิยม สร้างพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุไปเป็น
ปรารค์และมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและรูปพระ
โพธิสัตว์เป็นหลักสำหรับวัด นอกจากนั้นสังเกตดูไม่เห็น
มีอันใดแปลก เป็นต้นว่าโบสถ์ก็ยังไม่ มี ด้วยพระสงฆ์ฝ่าย
มหายานก็เห็นจะยังมีจำนวนน้อย เช่นเดียวกับพระสงฆ์
ที่ถอลัทธิหินยานมาแต่ก่อน ถ้าจะผิดกันก็ที่ข้อวัตร
ปฏิบัติไม่เลื่อมใสเหมือนพวกพระสงฆ์ลัทธิหินยาน จึง
เป็นเหตุให้มีผู้นับถือมาก แต่มีหลักฐานปรากฏเป็นข้อ
สำคัญอีกอย่าง ๑ ว่าการที่ถอลัทธิมหายานในประเทศนี้
แผ่ขึ้นไปเพียงเมืองสวรรค์โลกเป็นที่สถของฝ่ายเหนือ
แต่ในมณฑลพายัพหามีเค้าเงื่อนว่าศาสนาถอลัทธิมหายาน
ได้เคยไปตั้งมี คงถอลัทธิหินยานอย่างเดียวกับเมือง
มอญเมืองพม่า มาจนลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาถึง

๗. วัดในประเทศสยามทุกวันนี้ เค้ามูลเกิดขึ้นแต่
เมื่อรับลัทธิพระพุทธรูปศาสนาหินยานอย่างลังกาวงศ์ มาถอ
มีหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือกลับสร้างพระสถูปที่บรรจุ

พระบรมธาตุเป็นหลักวัดตามเดิม ด้วยพวกลังกาคั่งตำรา
 พระธาตุ ว่าอาจรู้ได้ด้วยลักษณะ และพึงหาได้ใน
 ลังกาทวีป เป็นเหตุให้กลับหาพระบรมธาตุได้ง่ายขึ้น
 ก็เกิดนิยมกันแพร่หลาย อีกอย่างหนึ่งเกิดมีโบสถ์และมี
 พัทธสีมา เหตุด้วยพระสงฆ์ก็มีหลายหมู่หลายคณะและ
 ถือนิติต่าง ๆ กัน เป็นข้อรังเกียจที่จะทำสังฆกรรมรวม
 กัน ครั้นจะกล่าวความเป็นอธิบายแทรกลงด้วยเรื่อง
 สังฆกรรม ซึ่งน่าพิศวง ด้วยเป็นอย่างเดียวกับการตั้ง
 สมาคมในปัจจุบัณนเอง กล่าวคือ บรรดาผู้ซึ่งไ้รับ
 อุปสมบทเป็นพระภิกษุ นับว่าเป็นสมาชิกในสงฆสมาคม
 เมื่อจะทำการอันใดในนามของสงฆสมาคมทั่วไป เช่นว่า
 จะรับผู้สมัครเข้าบวชเป็นพระภิกษุเป็นต้น ก็ต้องประชุม
 พระสงฆ์ทั้งหมดให้เลือก เหมือนอย่างการเลือกสมาชิก
 แห่งสมาคมในปัจจุบัณนี้ ต่อเห็นชอบพร้อมกันจึงรับได้
 สังฆกรรมอย่างอื่น เช่นทำอุโบสถ หรือแม้จนรับกิจ
 ก็ต้องประชุมทำนองเดียวกัน เมื่อมีจำนวนพระภิกษุสงฆ์
 มากขึ้น ตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล จะเรียกมาประชุมพร้อม
 กันให้ ได้หมด เป็นการลำบาก จึงได้เกิดกำหนดสีมา

เช่นเอาท้องที่อำเภอหนึ่งเป็นเขต เวลาที่มีการประชุมก็
 เรียกแต่พระสงฆ์ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอนั้นประชุมพร้อมกัน
 พระสงฆ์ที่ไปอยู่ในอำเภออื่นใด ก็ประชุมพร้อมกันใน
 อำเภอ นั้น ๆ ครั้นพระพุทธานุญาตเรื่องมีจำนวนพระ
 สงฆ์มากขึ้น ก็ต้องร่นเขตสีมาให้เล็กลงเพื่อสะดวกแก่
 การประชุม จนถึงกำหนดเขตสีมาในวัดอันหนึ่งอันเดียว
 สร้างโบสถ์เป็นที่ทำสังฆกรรมดังนี้ อีกอย่างหนึ่งกลับใช้
 ประเพณีสร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุทรงคุณธรรมในศาสนา
 ทั้งที่เป็นบรรพชิต และต่อออกไปจนถึงคฤหัสถ์ที่มีคุณแก่
 พระศาสนา วัดโบราณในประเทศนี้ซึ่งสร้างในสมัยเมื่อ
 แรกถือลัทธิลังกาวงศ์ ก็มีมากอยู่ในที่อันเป็นเมืองใหญ่และ
 เป็นราชธานี นับแต่ข้างเหนือลงมา เช่นเมืองเชียงใหม่
 เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่ เมืองสวรรคโลก เมือง
 สุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองลพบุรี พระนคร
 ศรีอยุธยา และเมืองนครศรีธรรมราช เหล่านี้เป็นสำคัญ
 ว่าถึงลักษณะวัดโบราณที่สร้างในสมัยนี้ พิเคราะห์ดูก็
 เป็นลักษณะเดียวกันอย่างเดิม คือเป็นวัดพุทธเจดีย์อย่าง
 ๑ วัดอนสาวรีย์ อย่าง ๑ ต่อมาวัดจึงมีโบสถ์ ขึ้นแรก
 มักทำเป็นหลังเล็ก ๆ เหมือนอย่างว่าอาศัยปลูกไว้ในที่ซึ่ง

ไม่กึกขวาง สิ่งสำคัญของวัดมีแต่พระสถูปเจดีย์กับวิหาร
 วัดเช่นพรรณามานี้ที่^{นี้}จะพึงเห็นเป็นตัวอย่างได้เป็นอย่างดี
 ยังมีอยู่ที่วัดพระฝางเมืองสรวงคบุรี มีพระสถูปเจดีย์เป็น
 ศูนย์กลาง ข้างหน้ามีพระวิหารหลวงหลังใหญ่ ๕ ห้อง
 แต่ส่วนโบสถ์นั้นไปสร้างไว้ที่^{ที่}มมกำแพงข้างหลังวัดเป็น
 หลังน้อย คูเหมือนพระสงฆ์จะนั่งได้เพียงสัก ๑๐ รูปเป็น
 อย่างมาก แต่ต่อมาในสมัยเมื่อกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี
 นั้นเอง ชอบทำโบสถ์ขยายให้ใหญ่ขึ้นและถือเป็นสิ่ง
 สำคัญอันหนึ่งในวัด สันนิษฐานว่าจะเป็เพราะเกิดมี
 พวกผู้ศรัทธามากขึ้น ญาติโยมใครจะเห็นพระสงฆ์ทำ
 อุปสมบทกรรมให้ชื่นใจ หรืออีกอย่างหนึ่งเพราะประเพณี
 การทอดกฐินถือเป็นพิธีสำคัญขึ้น ถึงพระเจ้าแผ่นดิน
 เสด็จโดยกระบวนแห่ คงปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของ
 พระเจ้ารามคำแหง มหาราช ผู้ที่สร้างและปฏิสังขรณ์วัด
 จึงถือเอาการสร้างพระอุโบสถเป็นสำคัญขึ้นอีกอย่าง ๑
 ยังมีข้อสำคัญในการสร้างวัดเกิดขึ้นในสมัยที่กล่าวนี้ ด้วย
 เกิดนิยมในฝ่ายคฤหัสถ์ว่าที่บรรพบุรุษิตาของวงศ์ตระกูล
 ควรจะสร้างเป็นเจดีย์วัดอุทิศต่อพระศาสนา เวลาผู้เป็น

ต้นตระกูลถึงมรณภาพเผาศพแล้วจึงมักสร้างพระสถูป
 แล้วบรรจุเจติยวัตถุ เช่น พระพุทธรูปหรือพระธาตุไว้
 ข้างบน ไตนั้นทำเป็นกรบรรจุอัฐิธาตุของผู้มรณภาพนั้น
 และสำหรับบรรจุอัฐิของเชื้อสายในวงศ์ตระกูลต่อมา ข้าง
 หน้าพระสถูปสร้างวิหารไว้หลังหนึ่งเป็นที่สำหรับทำบุญ
 จึงเกิดมีวัดคอนสารขึ้นมากมายตั้งแต่ขนาดเล็ก ๆ ขึ้น
 ไป จนขนาดใหญ่ ตามกำลังของตระกูลที่จะสร้างได้
 ส่วนราชตระกูลนั้นสร้างเป็นวัดขนาดใหญ่ และสร้าง
 พระเจดีย์ที่บรรจุอัฐิเรียงรายไปในวัดเดียวกันก็มี ที่สร้าง
 เป็นวัดต่างหากก็มี ในวัดจำพวกซึ่งสร้างเป็นอนุสาวรีย์คัง
 กล่าวมา ที่ปรากฏอยู่ในเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย
 หามือโยสถและหามือสำหรับพระสงฆ์อยู่ไม่ ความที่
 กล่าวขอนี้มีตัวอย่างซึ่งจะเห็นได้ถนัดคืออยู่ที่กลางเมือง
 สวรรคโลกเก่า มีวัดหลวงใหญ่ ๆ สร้างไว้ถึง ๕ วัด มี
 เขตที่สร้างกุฏิพระสงฆ์อยู่แต่วัดเดียวเท่านั้น ที่เมือง
 สวรรคโลกเมืองสุโขทัย มีวัดเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งสร้างเป็น
 วัดอนุสาวรีย์มีเรียงรายไปตามระยะทางมากกว่ามาก ล้วน
 มีแต่พระเจดีย์องค์ ๑ กับวิหารหลัง ๑ แทบทุกวัด ความ

ที่กล่าวมานี้ เป็นอธิบายแก้สงสัยข้อที่ว่า ทำไม
คนแต่โบราณจึงสร้างวัดไว้มากกว่ามากนัก

๘. มาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คดีการ
ถือพระศาสนาเหมือนอย่างเมื่อครั้งกรุงสุโขทัย มีพระ
อารามหลวงที่สำคัญ คือ วัดพระศรีสรรเพชญ์ สร้าง
ขึ้นในบริเวณพระราชวัง เหมือนอย่างวัดมหาธาตุที่เมือง
สุโขทัย เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าแผ่นดินและ
เจ้านายในราชสกุล และมีวัดอื่นทั้งของหลวงและของ
ราษฎรสร้างไว้อีกมากมาย จนเป็นคำกล่าวกันในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ว่า “เมื่อครั้งบ้านเมืองดีเขาสร้างวัด
ให้ลูกเล่น” ที่จริงนั้นคือ ใครตั้งวงศ์สกุลได้เป็นหลักฐาน
ก็สร้างวัดเป็นอนุสาวรีย์สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของวงศ์สกุล
มักสร้างเจดีย์ขนาดเขื่องสององค์ไว้ข้างหน้าโบสถ์ เป็น
ที่บรรจุอัฐิธาตุ หรืออุทิศต่อบิดาองค์หนึ่งมารดาองค์หนึ่ง
ส่วนสมาชิกในสกุลนั้นเมื่อใครตายลงเผาศพแล้วก็สร้าง
สถูปเจดีย์ขนาดย่อมลงมาเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุรายไปรอบ
โบสถ์ เรียกกันว่าพระเจดีย์ราย ครั้นถึงเวลานักขัตฤกษ์

เช่น ทรยสงกรานต์ ก็พากันออกไปทำบุญให้ทานอุทิศ
เปตพลีทั่วทิศของสกล พวกชั้นเด็ก ๆ ได้โอกาสออกไปด้วย
ก็ไปวิ่งเล่นในลานวัดเมื่อเวลานักขัตฤกษ์เช่นนั้น จึงเกิด
คำที่กล่าวว่าสร้างวัดให้ลูกเล่น

แต่การสร้างวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาสังเกตดูเห็น
ว่าผิดกับเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยบางอย่าง คืออย่างหนึ่งใน
บรรดาวัด ดูเหมือนจะมีโบสถ์แทบทั้งนั้น เพราะในสมัย
กรุงศรีอยุธยา การที่บวชเรียนมาถือเป็นประเพณี ว่า
ผู้ชายทุกคนควรจะต้องบวช เป็นเหตุให้มีจำนวนพระสงฆ์
มากมายจนหลายเท่า จึงต้องมีโบสถ์และกุฏิที่พระสงฆ์
อยู่ตามวัดโดยมาก อีกอย่างหนึ่งนั้น ในเรื่องบรรพชา
วงศ์สกุลมักสร้างเป็นพระสถูปเจดีย์รายในลานวัดตั้งกล่าว
มาแล้ว แทนบรรพชาวมกัณเฑาะฐในกรใต้พระเจดีย์ใหญ่อย่าง
ครั้งสุโขทัย อีกประการหนึ่ง เมื่อประเพณีที่บวชเรียน
แพร่หลาย ย่อมมีผู้บวชแต่ชั่วคราวโดยมาก ถือเอาการ
ศึกษาเป็นสำคัญของการที่บวช การเล่าเรียนจึงเจริญ
ขึ้นตามวัด วัดจึงได้เป็นที่ศึกษาสถาน ผู้ปกครองมักพา
เด็กไปฝากเพื่อให้เล่าเรียน ทำนองเดียวกับโรงเรียน
ประชาบาลทุกวันนี้

๕. มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในเรื่องการ
สร้างวัดศาสนา ก็ถือตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาต่อมา
แต่มามีข้อสำคัญที่แปลกเปลี่ยนบางอย่าง เป็นต้นว่า
กรุงรัตนโกสินทร์สร้างขึ้นในสมัยเมื่อพม่าทำลายกรุง
ศรีอยุธยาราชธานีเดิม และบ้านเมืองเป็นจลาจล พึง
พยายามก่อสร้างตัวขึ้นใหม่ ได้ยินว่าท่านผู้เป็นบรรพการ
ของเราทั้งหลาย ประสงค์ถึงภัยอันตรายซึ่งอาจะมีแก่บ้าน
เมืองในเวลาเมื่อยังตั้งไม่ได้มั่นคง จึงตบประเพณีบรรพการ
ไว้ในวัดเสียชั่วคราว มักรักษาสีผึ้งคัสกุลไว้ที่บ้านเรือน
ยังเป็นประเพณีอยู่แพร่หลายจนทุกวันนี้ การที่จะสร้างวัด
ขึ้นใหม่ก็มีน้อยลง เพราะเหตุนั้น แม้วัดหลวงในรัชกาล
ที่ ๑ ก็ทรงสร้างวัดขึ้นใหม่แต่ ๒ วัด คือวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม สร้างพร้อมกักรุงรัตนโกสินทร์วัด ๑
ถึงปลายรัชกาล ทรงเริ่มสร้างวัดสุทัศน์เพื่อเป็นที่ประ
ดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเชิญลงมาจากเมือง
สุโขทัยอีกวัด ๑ นอกจากนั้นบรรพการวัดที่ทรงสร้างใน
รัชกาลที่ ๑ เช่นวัดพระเชตุพน วัดสระเกศ วัด
สุวรรณารามเป็นต้น และวัดที่พระมหาอุปราชทรงสร้าง
เช่น วัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม เป็นต้น แม้จนวัดที่

ผู้ก่อสร้าง เช่นวัดราชบูรณะที่โปรดฯ ให้เจ้าฟ้า
กรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงสร้าง ก็บูรณะวัดเก่าที่มีมาแล้ว
แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาทางนั้น ถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้างวัด
อรุณฯ ก็เป็นวัดเก่าที่มีมาแล้ว ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกหนุนในการสร้างวัด
มาก ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงรัตนโกสินทร์รุ่ง
เรืองอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมักเรียกกันว่า “ ครอง
บ้านเมืองดี ” แต่เมื่อพิจารณาเหตุก็เป็นการปฏิสังขรณ์
วัดเก่ามากกว่าที่สร้างขึ้นใหม่ การสร้างวัดขึ้นใหม่ ถือ
กันว่า ต่อมีเหตุจำเป็นจึงสร้าง จำนวนวัดที่ในกรุงรัตน
โกสินทร์ จึงน้อยกว่าราชธานีแต่ก่อน

๑๐. วัดที่สร้างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็คงเป็น
๒ อย่างดังกล่าวมาข้างต้น คือสร้างเป็นวัดพุทธเจดีย์
อย่าง ๑ และสร้างเป็นวัดอนุสาวรีย์อย่าง ๑ แต่
ลักษณะวัดที่สร้างในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ถ้าเป็นวัดภายใน
นอกพระราชวังย่อมมีพระสงฆ์อยู่ทางนั้น วัดพุทธเจดีย์ซึ่ง
สร้างขึ้นตามตำบลบ้านที่ต่งใหม่ เมื่อราษฎรปรารภกัน
จะใคร่มีวัด ก็มักไปเที่ยวเลือกหาพระภิกษุ แล้วอาราธนา

มาให้อำนาจการสร้างวัด จึงมักเริ่มสร้างกุฏิพระสงฆ์อยู่ก่อน แล้วสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และให้ราษฎรประชุมกันฟังเทศน์ทำบุญในแห่งเดียวกันนั้น ต่อมาจึงสร้างสิ่งอื่น ๆ ขึ้นตามกำลังเงินลำดับมา โบสถ์มักสร้างต่อภายหลังสิ่งอื่น เว้นแต่เป็นวัดอนุสาวรีย์ซึ่งผู้มั่งคั่งสร้าง จึงได้คิดสร้างโบสถ์ขึ้นแต่แรก ส่วนพระสถูปเจดีย์และวิหาร ซึ่งตามแบบโบราณถือว่าเป็นหลักของการสร้างวัดนั้น ขึ้นหลังมาหาถือว่าจำเป็นจะต้องสร้างไม่ น่าจะเป็นเพราะคิดเห็นว่าพระสถูปเจดีย์สร้างไว้แต่โบราณก็มีอยู่มากมายหลายแห่ง (แทบเหลือกำลังที่จะรักษา) อยู่แล้ว ส่วนวิหารอันแบบเดิมเป็นที่สำหรับประชุมทำบุญเมื่อมาใช้ในการเปรียญแทนก็หาจำเป็นจะสร้างวิหารไม่ แต่ก็ที่จะสร้างพระสถูปเจดีย์สำหรับบรรจุอัฐิบุคคลที่ตายยังมีอยู่ จึงมักสร้างแต่เป็นพระเจดีย์ราย ถึงกระนั้นก็สร้างน้อยลง ด้วยมักรักษาอัฐิไว้ที่บ้านเรือนดังกล่าวมาแล้ว

๑๑. ประเพณีการสร้างวัดคู่พระธาตุอยู่อย่าง ๑ คือวัดทุ่งปวงมักไม่มีช่อ เว้นแต่ที่เป็นพระอารามหลวง

คำที่เรียกเป็นชื่อวัด มักเกิดจากคำคนทั้งหลายสมมติ
 เรียกตามนามตำบล เช่นว่า “วัดบางลำภู” หรือ “วัด
 ปากน้ำ” เป็นต้นอย่าง ๑ หรือเรียกนามตามสิ่งสำคัญ
 ซึ่งอยู่ในวัด เช่นว่า “วัดโพธิ์” หรือ “วัดโบสถ์”
 เป็นต้นอย่าง ๑ เรียกตามนามของผู้สร้าง เช่นว่า “วัด
 พระยาไกร” หรือ “วัดจางวางพ่วง” เป็นต้นอย่าง ๑
 เมื่อพิเคราะห์ดูที่ชื่อบอก แม้วัดที่ปรากฏชื่อในครั้งพุทธ
 กาล ก็ดูเหมือนจะเป็นชื่อตามที่คนทั้งหลายเรียก เช่น
 คำบาลีว่า “เชตวัน” “เวฬุวัน” “อัมพวัน” “อโศกา
 ราม” “บพฬาราม” เหล่านี้ ถ้าเป็นในเมืองไทยก็คง
 เรียกว่า “ป่า (เจ้า) เชต” “ป่าไผ่” “ป่ามะม่วง”
 “สวน(อ)โศก” “สวนดอก(ไม้)” ดังนี้ ว่าเฉพาะ
 ประเทศสยามนี้ พิจารณาเหตุที่ไม่ตั้งชื่อวัด สันนิษฐาน
 ว่าเห็นจะเกิดแต่ไม่มีความจำเป็น คือเมื่อราษฎรไปรวบ
 รวมกันตั้งบ้านเรือนขึ้นเป็นหลักแหล่งในตำบลใด แล้ว
 ชวนกันสร้างวัดขึ้น คนในตำบลนั้นก็คงเรียกกันแต่ว่า
 “วัด” เพราะมีวัดเดียว ย่อมเข้าใจได้ แต่เมื่อเรียกวัด
 ตำบลอื่น ก็จำต้องเอาชื่อตำบลเพิ่มเข้าด้วย เช่นเรียก

วัดที่บางยี่เรือว่า “วัดบางยี่เรือ” จึงจะเข้าใจได้ อันนั้น
 เป็นมูลที่จะเรียกชื่อวัดตามนามตำบลถ้าในตำบลอันเดียว
 กัน มีผู้สร้างวัดเพิ่มขึ้นเป็นสองวัดหรือสามวัด ความ
 จำเป็นจะต้องเรียกชื่อให้ผิดกันเกิดมชน ก็มักเรียกวัด
 ซึ่งสร้างทีหลังว่า “วัดใหม่” บ้าง หรือมีฉะนั้นก็เรียก
 ว่า “วัดเหนือ” และ “วัดใต้” บ้าง ถ้าวัดใหม่ยังมีชนอีก
 ก็หาคำอื่นเรียกชื่อให้แปลกออกไป เอาสิ่งสำคัญอันมีใน
 วัดนั้น เช่นต้นโพธิ์หรือโบสถ์ เรียกเป็นนามวัดว่า “วัด
 (ต้น) โพธิ์” หรือ “วัดโบสถ์” ฉะนั้นบ้าง มีฉะนั้นก็เอา
 ชื่อผู้สร้างเติมลงไป เช่นเรียกว่า “วัดใหม่เจ้าขรวัง”
 และ “วัดใหม่พระพิเรนทร” ดังนั้บ้าง ครูนานมาทางคำ
 ต้นเสีย คงเรียกแต่คำปลายเป็นนามวัด เช่นเรียกว่า
 “วัดหงส์” และ “วัดพิเรนทร์” ดังนั้นมีตัวอย่าง
 มีบางวัดก็ให้ชื่อวัดโดยอาศัยเหตุอื่น พระมักเป็นผู้ให้
 เช่นเรียกว่า “วัดช่องลม” และ “วัดสว่างอารมณ์”
 เป็นต้น วัดหลวงแต่โบราณจะขนานนามโดยอาศัยหลัก
 ฐานอย่างไคบ้าง ทราบไม่ได้ ทว่าวัดใหญ่ๆ ในเมือง
 สวรรคโลก สุโขทัย กั้ดี ในพระนครศรีอยุธยา กั้ดี เป็น

วัดร้างมาเสียช้านาน ราษฎรเรียกชื่อตามชอบใจ จะยก
 พอเป็นตัวอย่าง ดังเช่นวัดที่มีพระปรารักษ์เป็นหลักอยู่
 เมืองสวรรคโลก (เก่า) ราษฎรเรียกว่า “วัดน้อย”
 หากพบนามในจารึกของพระเจ้ารามคำแหง มหาราช
 จึงได้ทราบว่าได้เรียกว่า “วัดพระศรีรัตนธาตุเมือง
 ชะเลียง” ทั้งนี้ ยังมีวัดสำคัญอยู่ท่ามกลางเมืองสวรรคโลก
 เก่าอีก ๒ วัด วัดหนึ่งมีชื่อตำนานปรากฏอยู่ในจารึกของ
 พระเจ้ารามคำแหง มหาราช ว่าทรงสร้างเพื่อประดิษฐาน
 พระบรมธาตุไว้กลางพระนคร แต่ทุกวันนี้ราษฎรเรียกชื่อ
 ว่า “วัดช้างล้อม” เพราะมีรูปช้างรายรอบพระสถูป อีก
 วัดหนึ่งอยู่ใกล้กัน มีพระเจดีย์ใหญ่น้อยมากมายหลาย
 องค์ คงเป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุราชวงศ์พระร่วง แต่
 ราษฎรเรียกกันว่า “วัดเจดีย์เจ็ดแถว” พึงเห็นได้ว่าเดิม
 คงมีนามชานทั้ง ๒ วัด แต่สูญเสียแล้ว ถึงวัดในพระนคร
 ศรีอยุธยาที่เป็นท่านองเดิวก่อน แต่ยังมีจดหมายเหตุพ
 ุณนามเดิมได้มากกว่า พิศวาทเหตุเกณธ์ที่ชานนามวัด
 หลวงคูเหมื่อนจะเอาสิ่งสำคัญซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดนั้น
 เป็นนามอย่างหนึ่ง เช่น “วัดมหาธาตุ” เพราะเป็นที่

ประดิษฐานพระบรมธาตุ “วัดพระศรีสรรเพชญ์”
 “วัดมณฑลพิตร” เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
 ทรงพระนามอย่างนั้นเป็นตัวอย่าง อีกอย่างหนึ่งใช้นาม
 ผู้สร้างหรือสร้างอุทิศต่อผู้ใด ใช้นามผู้นั้นเป็นนามวัด เช่น
 “วัดราชบุรณะ” “วัดราชประดิษฐาน” “วัดพระราม”
 “วัดวรเชษฐาราม” เป็นตัวอย่าง อีกอย่างหนึ่งเอาเหตุ
 การอันเป็นคุณนิมิตใช้เป็นชื่อวัด เช่น “วัด (ใหญ่)
 ชัยมงคล” “วัดชัยวัฒน์าราม” “วัดสมพลนิการาม”
 “วัดชนะสงคราม” เป็นตัวอย่าง เกณฑ์อีกอย่างหนึ่ง
 นั้น มักเอาชื่อวัดสำคัญอันเคยมีแต่โบราณมาใช้ เช่น
 “วัดพระเชตุพน” “วัดมเหยงคณ์” “วัดจักรวรรดิ”
 “วัดระฆัง” “วัดสระเกศ” เป็นตัวอย่าง ที่เรียกว่า
 วัดหลวงนั้น ไม่ใช่หมายความว่า เป็นวัดพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงสร้างทั้งนั้น ถึงวัดผู้ก่อสร้าง ถ้าพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงรับบำรุง ก็เรียกว่าเป็นวัดหลวง มีตัวอย่างอยู่ใน
 กรุงเทพฯ นั้นเป็นอันมาก เช่น “วัดประยูรวงศ์”
 “วัดพิชัยญาติ” และ “วัดกัลยาณมิตร” เป็นต้น
 วัดหลวงจึงหมายความว่า วัดซึ่งตั้งมั่นคงสำหรับพระนคร

หรือถ้าจะว่าอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นวัชระซึ่งรัฐบาลรับบำรุง
เป็นประเพณีแต่เดิมมาจนกาลบัดนี้

๑๒. การบำรุงรักษาวัดซึ่งสร้างขึ้นไว้ ถือว่าเป็น
การสำคัญอย่างหนึ่งตั้งแต่โบราณมา พิจารณาตาม
ปรากฏในศิลาจารึกและจดหมายเหตุ ทั้งกฎหมายอย่าง
ธรรมเนียมที่ยังปรากฏอยู่ในชั้นหลัง ลักษณะจัดการ
บำรุง มีเป็น ๓ อย่าง คือ

อย่างที่ ๑ ถวายกัลปนา คือพระเจ้าแผ่นดินทรงอุทิศ
ผลประโยชน์ของหลวงซึ่งได้จากที่ดินแห่งหนึ่ง หรือ
หลายแห่ง มีค่านาเป็นต้น ให้ใช้บำรุงพระอารามใด
อารามหนึ่ง จะยกพอเป็นตัวอย่าง ดังเช่นเมื่อพระบอญ
พระพุทธรูปในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระราช
อุทิศที่ดินโชนหนึ่งโดยรอบรอยพระพุทธรูป ให้เป็น
ที่กัลปนาสำหรับบำรุงรักษาวัดพระพุทธรูป ดังนั้น ที่
กัลปนายังมีอยู่บ้าง แต่ประเพณีถวายที่กัลปนาเลิกมา
ช้านานแล้ว

อย่างที่ ๒ ถวายข้าพระ คือพระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ
ให้ยกเว้นหน้าที่ราชการแก่บุคคลจำพวกใดจำพวกหนึ่ง

ตลอดจนวงศ์วารของบุคคลจำพวกนั้น ให้ไปทำการบำรุง
รักษาวัดใดวัดหนึ่ง บุคคลผู้มั่งคั่งสูง หรือมีทรัพย์มาก
อุทิศทาสนของตนถวายเป็นข้าพระ สำหรับบำรุงวัดก็มี
ประเพณีถวายข้าพระ เล็กในรัชกาลที่ ๕ ด้วยเล็ก
ประเพณีทาสกรรมกร

อย่างที่ ๓ ถวายครุฑสงฆ์ คือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน
เช่นที่เรือกสวนไร่นา ถวายเป็นของสงฆ์วัดใดวัดหนึ่ง
สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด อย่างนี้ยังมีมาก

ส่วนพนักงานจัดการบำรุงวัด ดูเหมือนจะช่วยกัน
เป็น ๒ ฝ่ายมาแต่โบราณ คือพระสงฆ์ซึ่งเป็นอธิการวัด
เป็นผู้ดูแลและคิดอ่านการบำรุงรักษาวัด ฝ่ายคฤหัสถ์
เป็นกำลังรับช่วยทำการให้สำเร็จ เพราะฉะนั้น ความ
เจริญรุ่งเรืองของวัดจึงสำคัญอยู่ที่พระสงฆ์ผู้เป็นอธิการ
ถ้าเป็นผู้ทรงคุณธรรมและเอาใจใส่บำรุงรักษาวัด ก็อาจ
ชักชวนคฤหัสถ์ใช้ศรัทธา หากำลังบำรุงวัดได้มาก ถ้า
หากสมภารวัดเป็นผู้เกียจคร้านโลเล วัดก็ทรุดโทรม

๑๓. การสร้างวัด ถ้าว่าตามคติที่นิยมกันอยู่ใน
เวลานี้ ทั้งรัฐบาลและเอกชนมักมีความเห็นเป็นยุติต้อง

กันว่า การที่สร้างวัดขึ้นใหม่มีทั้งคุณและโทษ ที่เป็นคุณ
 นั้น ก็เช่นสร้างขึ้นในที่ประชุมชนอันตั้งหลักแหล่ง
 แปลงที่เป็นตำบลบ้านขึ้นใหม่ ยกตัวอย่างเช่นแถว
 คลองรังสิต อันยังไม่มีวัด ถ้าสร้างวัดขึ้น ย่อมเป็นคุณ
 ฝ่ายเดียว เพราะราษฎรในที่นั้นจะได้ประพฤติกิจในพระ
 ศาสนา เช่น ทำบุญให้ทานเป็นการกุศล และถือศีล
 เจริญธรรมปฏิบัติ ตลอดจนเป็นที่ศึกษาศาสนาสำหรับ
 ลูกหลานราษฎรในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ถ้าวัดขึ้นใหม่
 ในท้องที่อันมีวัดอยู่แล้วย่อมเกิดโทษมากกว่าคุณ เป็นต้น
 แต่พระสงฆ์อันย่อมต้องอาศัยเลี้ยงชีพด้วยปัจจัยทานซึ่ง
 ชาวบ้านในที่แห่งนั้นอดหนุนเลี้ยงดู มีวัดเดียวพอของตน
 ถ้าเป็น ๒ วัดก็พากันผิดเคือง ยิ่งอีกสถานหนึ่ง วัดที่
 สร้างใหม่ แม้ผู้สร้างจะเป็นเศรษฐีคฤหบดีมีทุนมาก อาจ
 บำรุงรักษาให้รุ่งเรืองอยู่ได้ เมื่อสิ้นเจ้าของไปแล้ว กำลัง
 ที่จะบำรุงก็ลดลงโดยลำดับ จนถึงต้องเป็นภาระของพวก
 ราษฎรชาวบ้านในที่แห่งนั้น เมื่อกำลังไม่พอจะบำรุง
 รักษาได้หลายวัด ก็จำต้องทิ้งให้บางวัดชำรุดทรุดโทรม
 ไปจนถึงเป็นวัดร้างเป็นที่สุดท้ายเหตุนั้น ผู้ที่ศรัทธาทำบุญ

ในการบำรุงวัด จะเป็นพระกัณฑ์ คฤหัสถ์กัณฑ์ ทั้งที่ใน
 กรุงเทพฯ และตามหัวเมืองทวณันท์ จึงมักนิยมปฏิสังขรณ์
 วัดเก่าซึ่งมีอยู่แล้วยิ่งกว่าที่จะสร้างวัดขึ้นใหม่ และมี
 พระราชบัญญัติด้วยว่าการที่จะสร้างวัดขึ้นใหม่ ต่อวัดใด
 สร้างสมควรแก่ภูมิประเทศและเห็นว่าจะรุ่งเรืองอยู่ได้
 ถาวร จึงพระราชทานวิสุงคามสีมา ถ้าเป็นวัดสักแต่ว่า
 สร้างขึ้นให้เรียกว่าสำนักสงฆ์ อาจจะมีขึ้นและจะเลิกได้
 เมื่อใด ๆ เหมือนอย่างบ้านเรือนของราษฎร ความประสงค์
 อันเป็นสาธารณะในปัจจุบันนี้ไปข้างทางบำรุงการศึกษา
 และสั่งสอนพระธรรมวินัยให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น เป็น
 ประโยชน์ทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรประกอบกัน ให้
 พระพุทธศาสนาสถิตสถาพรจิรัฐติกาล ซึ่งเราทั้งหลาย
 ควรจะเห็นว่า เป็นกุศโลบายและรัฐวิภาลโนบาย
 อันชอบอย่างยิ่ง.

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร

๓/๔ ซอยรัชฎาภรณ์ วงเวียนมักกะสัน พระนคร โทร. ๓/๐๗/๕๒

นายจรัส วันทนทวี ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๔

